

Miklós Ágnes Kata*

NEMZEDÉKVÁLTÁSI PROBLÉMÁK A HETVENES ÉVEK ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMÁBAN

Doktori (PhD) disszertáció tézisei

A dolgozat kutatási előzményeit illetően kétféle megközelítésre is szükségem volt. Mivel egy irodalmi generáció feltűnéséről és érvényesülési lehetőségeiről van szó, két irányból is fel kellett építenem dolgozatomat: egyrészt az irodalomkutatás, másrészt pedig a generációkutatás irányából. Mindezek miatt kettős feladatot kellett ellátnom: mindenekelőtt szükségem volt a romániai magyar irodalom generációs felépítésének és annak terminológiájának tisztázására; ezenkívül a generációváltási kutatások rövid feltérképezésére és a jelen dolgozat számára releváns szempontok kiválasztására.

A hetvenes évek nemzedékváltási problémáival kapcsolatos kutatás számára az elsődleges kiindulópont a romániai magyar irodalom generációváltásainak irodalomtörténeti hagyománya. A romániai magyar irodalomtörténet-írásnak mindig is központi kérdései közé tartozott a nemzedékek határvonalainak megállapítása, a szerzők „besorolása”. Ezt a problémát (legalább részlegesen) megoldotta a Kántor Lajos és Láng Gusztáv által írt *A romániai magyar irodalom története 1945-70* (Kriterion Kiadó, Bukarest, 1971.). Ez a kötet vezette be a Forrás-nemzedék fogalmát, mely az 1961-től indult, az elsőkötetes alkotók számára fenntartott Forrás-sorozatban megjelenő szerzők csoportjait fedte. A kötet megjelenésekor még csak két Forrás-nemzedékkel lehetett számolni, de a későbbi időszakokra nézve is kiterjesztették a Forrás-nemzedék fogalmát. Kántor és Láng elsősorban kronológiai alapon különítette el a Forrás-generációkat: a lírában új hangot képviselő szerzők (a második Forrás-nemzedékben Király László, a harmadikban Szöcs Géza, a negyedikben Kovács András Ferenc) kötetektől tekintette egy újabb generáció megjelentét. A Forrás-nemzedék fogalmánál jobbat azóta sem sikerült teremteni – az eltelt évtizedek során megjelenő kritikai hangok (melyek – és ez sem mellékes szempont – elsősorban maguktól az érintettektől származtak) ellenére is nélkülözhetetlennek látszik a romániai magyar irodalomtörténet generációs besorolásában. A Forrás-nemzedék fogalma minduntalan felmerül az ezzel a korszakkal behatóbban foglalkozók munkásságában – a teljesség igénye nélkül, de a következők munkáira gondolok: Bertha Zoltán, Csapody Miklós, Endrődi Szabó Ernő, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Martos Gábor; a legfrissebb időszakból Balázs Imre József, Demény Péter, Láng Zsolt, Selyem Zsuzsa, a disszertációját ebből a témából író Demeter Szilárd, valamint Szonda Szabolcs.

* *főiskolai docens, Általános Vállalkozási Főiskola*

A Kántor-Láng besorolás azonban csak egy *felülről irányított csoportképzési aktusból* kiindulva teremtette meg az irodalomtörténeti generációváltás fogalmi rendszerét és terminológiáját, és nem adott választ a *belülről képződő csoportok* kérdésére. Ennek a kérdésnek a tisztázásához feltétlenül szükségesnek véltem annak áttekintését, miként vizsgálja a generációváltás kérdését a szociológiai szakirodalom.

A nemzedékváltás fogalmával mindig is elsősorban szociológiai szempontból foglalkoztak a kutatók – egyáltalán nem meglepő módon. Ezeknek a kutatásoknak az eredményeként megszülető művek azonban számos kérdésben nem értettek/nem értenek egyet. Ilyen például az – egy nemzedék esetében a feltűnés, a működés és szétbomlás folyamatát magába foglaló – *időtartam*, a társadalomban elfoglalt *situáció*, a felvállalt és felvállalható *szerep* – és még számos más tényező. Az sem mellékes, hogy tudományos, irodalmi, művészeti generációról van-e szó; hogy milyen körülmények között jött létre; milyen lehetőségekkel rendelkezett. Ebből a (körántsem teljes) felsorolásból is látható, hogy roppantul sok jellemzőből áll össze egy nemzedék definíciója.

Elméletileg mindenképpen jó áttekintést nyújt ehhez a kérdéskörhöz Veress Károly műve, *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*.¹ Veress a nemzedékkutatáson belül a következő kategóriákat különítette el: a *társadalmi nemzedéket*, a *filozófiai nemzedéket* és a *kulturális nemzedéket*. A társadalmi nemzedék az ő értelmezésében mindenekelőtt *életkorfüggő*, a filozófiai nemzedéket a *lét* és a *tartam*, a kulturális nemzedéket pedig az *interszubsztitívitás*, az *értelemközösség*, a *nyelvhasználat* és a *nemzedéki paradigma* határozza meg.²

Egy irodalmi nemzedék egyidejűleg létezik társadalmi nemzedékként, filozófiai nemzedékként és kulturális nemzedékként is – mindemellett disszertációm keretein belül elsősorban a *társadalmi* és a *kulturális* nemzedék dimenzióival foglalkozom. A hetvenes évek nemzedékváltó törekvéseit ugyanis egyaránt fontos a társadalmi nemzedék és a kulturális nemzedék szempontjaiból is elemezni.

A nemzedékváltás egyik legjellemzőbb bizonyítéka az előző nemzedékekkel szembeni konfliktusok megjelente. Minden újonnan jelentkező generáció a megelőzővel *szemben* definiálja magát: elsősorban ezek a különbségek képezik a nemzedéki sajátosságokat.

Az egyik legfontosabb kérdéscsoport az, hogy a nemzedékváltás keretein belül milyen problémák körül sűrűsödtek meg a konfliktusok. A leginkább kézenfekvő probléma természetesen összefoglaló jellegű: a *hatalom* kérdése. Az viszont, hogy a hatalmi kérdés milyen módokon kerül elő, mindig az adott korszaktól és az adott situációtól függ. A „váltásra készülők” esetében semmiképpen nem feledkezhetek meg az *életkor* kérdéséről. A konfliktusok egy része a fiatalok/öregék szembenállás mentén modellálódott – sokszor még olyan esetekben is, mikor ez csak más konfliktusok elleplezésére szolgált. A *hatalom* kérdéskörén belül adódó, szintén kézenfekvő konfliktusforrás a *lehetőségek*. Az egzisztenciális kérdésektől kezdve a publikációs lehetőségekig igen széles skálát lehet lefedni a lehetőségek elégtelensége vagy kihasználatlansága révén adódó problémákkal. Irodalmi nemzedékről lévén szó, ugyancsak a hatalom szféráján belül adódó vizsgálati szempont az *elfogadottság*: elsősorban irodalompolitikai kérdés-ként tárgyalom ezt, szoros összefüggésben a lehetőségek kérdésével.

¹ Veress Károly: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*, *Pro Philosophia – Polis, Kolozsvár, 1999*. Az „elméletileg” kitételhez azért ragaszkodom, mert kizárólag filozófiai kutatásról van szó, szociológiai, antropológiai, szemiotikai és kommunikációelméleti megközelítések alkalmazásával.

² *I. m.*, 216-285. old.

Másik fontos problémacsoportnak tartom az *identitás* kérdéskörét. Ennek esetében külön kezelem a *felelősség* (voltaképpen *kívülről diktált identitás*) és a *szerep* (vagyis a *belső keletkezésű identitás*) kérdését. A nemzedéki definíciók szempontjából egyáltalán nem mellékes, mennyiben korrelálnak egymással a felülről-kívülről, valamint a belülről érkező definíciók. Bár egy nemzedék másokkal szemben definiálja önmagát, mások is önmagukkal szemben definiálják az adott nemzedéket – ezért van szükség mindkét oldal álláspontjának vizsgálatára.

Lényeges vizsgálati szempontnak tekintetem azt, hogy csak a megállapítások alátámasztására, nem pedig kidolgozására fogom használni mindazt, ami *nem* a kortárs recepció része. Mivel a nemzedékváltás vagy egy adott nemzedék létezése retrospektíve állapítható meg a legkönnyebben, sokkal fontosabb szerintem arra keresni a választ, milyen következtetéseket vonhattak le a kortársak, milyen pontokon jelent meg a generációváltás kérdése, és mire lehet következtetni az adott időszak dokumentumaiból. Ezen dokumentumokon belül is elsősorban a vitákra és anketókra alapoztam a vizsgálatot – és itt kifejezetten az adott időszakban, tehát a hetvenes évek során megjelent vitákra és anketókra gondolok. Nem véletlenül tartottam fontosnak a vizsgálatban a kortárs recepción belül is főként a viták és anketók szerepét. Ezek során az adott korszak konfliktusainak viszonylag kevésbé kozmetikázott verziójával szembesülhetünk. A hangsúly természetesen a „viszonylag kevésbé”-n van: a *Korunk* 1980/1-2. számában megjelent, *A szóértés előfeltételeiről* anketó utolsó oldalán olvasható megjegyzés legalábbis elég egyértelműnek tűnik: „A magnófelvételt készítette Markos Péter-Pál. Lejegyezte Bretter Zoltán és Aradi József. A szerzők némelyike utólagosan kiegészítette a szövegét.” Mindemellett is a viták és anketók a rendelkezésünkre álló legpontosabb kordokumentumok: ezekben sikerült ugyanis a legpregnansabban kifejezni a különböző generációk világképének, szerepfelfogásának eltérő elemeit.

A hetvenes évek irodalmi-publikációs problémái főként a következő vitákban, anketókban, kerekasztal-beszélgetésekben jelentkeztek: *Húsz esztendőm hatalom*, Utunk, 1972/12., 6–7.; *Anketó a nemzedékről*, Korunk, 1973/6, 835–864.; „*Az irodalom annál gazdagabb...*” Utunk, 1976/30., 2–3.; *Fiatalok irodalma – az irodalom fiatalsága*, Igaz Szó 1977/8.; *Újra: költészet és magatartás*, Korunk, 1978/7.; *Fiatal kritikusok*, Igaz Szó, 1978/12., 554–564.; *Költészet és kommunikáció*, Korunk, 1979/9.; *A szóértés előfeltételeiről*, Korunk, 1980/1-2., 41–62.; *Echinokalazatok*, Korunk, 1980/1–2., 63–72.; 4–6.; *Pátosz és paradoxon*, Igaz Szó, 1980/6., 520–529.; *Korszerűség – elkötelezettség*, Igaz Szó, 1981/5., 437–472. old.; *A 100. Forrás-kötet után*, Utunk, 1982/12.

A válogatás szükségszerűen önkényes – és az, hogy a fenti anketók és viták közül melyeknek vállalkoztam részletesebb elemzésére, szintén annak tekinthető. Nem foglalkoztam részletesen azokkal a vitákkal, melyek nem kizárólagosan a nemzedékváltás kérdéskörében zajlottak („*Az irodalom annál gazdagabb...*” Utunk, 1976/30., 2–3.); valamint azokat az anketókat sem elemeztem részletesen, melyek esetében csak a felkérés apropója volt adott, de nem vagy csak részlegesen állapítható meg közös tematika a hozzászólások között (*Húsz esztendőm hatalom*, Utunk, 1972/12., 6–7.; *Újra: költészet és magatartás*, Korunk, 1978/7.)³. Az anketók közül tehát a fenti kritériumok figyelembevételével a minden válaszadóhoz azonos kérdéseket intéző *Anketó a nemzedékről* (Korunk, 1973/6, 835–864.) és *Fiatal kritikusok* (Igaz Szó, 1978/12., 554–564.) elemzésére térek ki; valamint a *Költészet és kommunikáció* (Korunk, 1979/9.) hasonló módon felépülő első részére.

³ Az *Újra: költészet és magatartás*, Korunk, 1978/7. mindemellett rendkívül fontos a költészeti megismerés tárgykörében született írások terén – ezért írok róla a 3. 2. 1. 4. fejezetben. Más anketókkal szemben azonban nem foglalkozom a válaszok (amúgy is lehetetlen) egybevetésével.

A későbbiekben megjelenő művek-viták-ankétok relevanciája már csak feltételes módon fogalmazható meg: ez főként az emlékezési folyamatok sajátosságai miatt van így, szoros összefüggésben a retrospektíven alkalmazott nemzedékfelfogással. Egyetlen kivétel *A 100. Forrás-kötet után*, Utunk, 1982/12. – ennek esetében a Forrás-kötetek kiadási gyakorlatának konfliktusai kerültek nyilvánosságra, így mindenképpen jelentős adatokat tartalmazott kutatásom számára.

A hetvenes évek nemzedékváltó törekvéseit egyaránt fontos a társadalmi nemzedék és a kulturális nemzedék szempontjaiból is elemezni. Mint ezt már említettem, a viták és ankétok során számos olyan kérdés felmerült, melyek fényt derítenek a nemzedéki konfliktusok okaira. Természetesen ez csak akkor sikerülhet, ha megfelelő vizsgálati szempontokat választunk ki – ezek alapján strukturáltam dolgozatomat is.

A nemzedékváltás semmilyen körülmények között nem tekinthető probléma- és konfliktusmentes folyamatnak. Rendkívül találónak éreztem Ortega y Gasset generációs felosztását, melyben a nemzedékek a legidősebbektől a legfiatalabbakig a következő kategóriákba sorolhatók be: „túlélők”, „hatalmon lévők”, „ellenzékiek”, „váltásra készülők”.⁴ Mivel dolgozatom folyamán ennek az elméletnek az alapján különítettem el a konfliktusokban leggyakrabban részt vevő nemzedékeket, rövid áttekintését adnám Ortega y Gasset generációs felosztásának.

E felosztás alapján a nemzedékhatárok főként az establishmentben elfoglalt *pozícióval* kapcsolatban értelmezhetőek: a túlélők annak a meghaladott nemzedéknek a tagjai, mely nemzedék már nem vesz részt „hatalmi aktusok” megtervezésében és végrehajtásában, de esetlegesen támogatja a „hatalmon lévők” ebben; a „hatalmon lévők” az éppen uralkodó paradigma képviselői, akiknek nemzedéke döntési pozícióban van; az „ellenzékiek” ugyanannak a nemzedéknek a tagjai, de nem az uralkodó paradigma képviselői, és nincsenek döntési pozícióban; a „váltásra készülők” pedig egy fiatalabb nemzedék tagjai, akik a „hatalmon lévők” pozícióját igyekeznek megszerezni. Amennyiben a konfliktusforrásként jelentkező nemzedéki kategóriák képviselőinek megnyilvánulásaira koncentrálnunk, voltaképpen ismét felcserélhető fogalmakkal találkozunk a „fiatal”–„váltásra készülők”, valamint „érett”–„hatalmon lévők” párosok esetében. Nem a biológiai életkor az elsődleges kritérium annak tekintetében, hogy az adott szerző melyik korosztályi csoport részesének érzi magát egy megnyilatkozás pillanatában, hanem az *elfogadottság* mértéke: az a tény, hogy az adott szerző mennyiben tekinti magát az establishment tagjának.

Figyelemreméltó viszont, hogy mikor az *Ankét a nemzedékről* során a negyedik kérdésben ennek a felosztásnak a relevanciájára kérdeztek rá, a válaszokból ítélve többen is megkérdőjelezték Ortega y Gasset felosztását. Ez az elutasítás véleményem szerint mindenekelőtt a hetvenes évek ideológiailag meghatározott közegéből következethető: jellemző például az „ellenzékiek” kategóriájának értelmetlensége és értelmezhetetlensége. Ortega y Gasset az establishmentben elfoglalt hely, nem pedig valamilyen ideológiai elkötelezettség alapján állapított meg nemzedéki kategóriákat. Amennyiben az „ellenzékiet” olyan társaságnak tekintjük, akik ugyan a „hatalmon lévők” nemzedékének a tagjai, de nem az uralkodó paradigma

⁴ *José Ortega y Gasset (1944) Korunk feladata. ABC Könyvkiadó Részvénytársaság, Budapest. Az ankét készítéséhez Demeter Szilárd filozófus, volt Korunk-szerkesztő szerint valószínűleg az 1946-os román kiadást használták; Balázs Imre József irodalomtörténész, Korunk-szerkesztő pedig Aradi Józsefet tartja valószínű forrásnak a kérdés felvetésében. Mindezek a feltételezések most már ellenőrizhetetlenek – figyelemreméltó viszont az a tény, hogy az 1980-as A szóértés előfeltételeiről Korunk-ankétban Gáll Ernő az 1944-es magyar kiadást hozta fel hivatkozásként.*

képviselői, és nincsenek döntési pozícióban, a több évtizednyi távolból vizsgálódó kutató számára úgy tűnik, a hetvenes évek első felének romániai (magyar) irodalompolitikai koordinárendszerében vajmi kevés esély volt arra, hogy az „ellenzékiek” fogalmát definiálni lehessen. A hetvenes évek második fele és különösen a nyolcvanas évek időszaka már sokkal inkább alkalmas erre; igazi, az olvasóközönség számára is evidens szembenállásra azonban valójában még ekkor sem kerül sor, vagy csak nagyon extrém helyzetekben. Az *Ellenpontok* és a Limeskör szamizdat-tevékenységét titkolózás övezte, nem találunk nyílt támadásokat a kor hivatalos fórumain sem.

Mivel az intézményi rendszerben elfoglalt hely alapján lehet a generációs határokat a legkönnyebben meghúzni (mint már írtam, az elfogadottság és a döntési pozíció irányadó, nem elsődlegesen az életkori meghatározottság), egy olyan közegben, ahol az „ellenzékiek” generációja nem definiálható, a leggyakoribb konfliktusok a „hatalmon lévők” és a „váltásra készü-lők” között alakulhatnak ki. Dolgozatom folyamán ennek a konfliktusnak az okait próbáltam megállapítani a korabeli dokumentumok alapján. Világos következtetésnek tűnt, hogy a „hatalmon lévők” generációja a hetvenes évek romániai magyar irodalmi intézményrendszerében is, mint minden más generációváltási helyzetben, elsősorban saját elfoglalt pozícióját védelmezte a fiatalabbakkal szemben, valamint a „váltásra készü-lők” lázadó magatartásának okait és megnyilvánulási módszereit kérdőjelezte meg. A kutatás során azonban főként azt tartottam fontos kérdésnek, miben *más* a hetvenes évek romániai magyar irodalmának generációváltási konfliktusrendszere; mennyiben merülnek fel az általában vett nemzedékváltási problémákon túl olyanok, melyek speciálisan erre az időszakra és erre a szituációra érvényesek.

Az egyik konfliktusforrás egy eleve szűk, ráadásul folyamatosan visszaszoruló intézményrendszerben kereshető. A kutatásom számára fontos időintervallumban, a hetvenes évek második felében egyetlen, irodalmi szempontból jelentős és szélesebb közönség előtt is ismert új intézmény megalapítására sem került sor. Nem születtek új irodalmi folyóiratok vagy kiadók, kutatóintézetek. Új kezdeményezésként csak az *Igazság* kolozsvári napilap szombati ifjúsági melléklete említhető meg, a *Fellegvár* – ez is csak 99 megjelenési alkalmat tudott felmutatni, három év után, 1981 áprilisában megszűnt. A papír árának 1974-es emelésével főként a folyóiratok (ezen belül is a *Korunk*) terjedelme csökkent, ezáltal viszont a publikációs lehetőségek is megfogyatkoztak. Az intézmények, különösen a szerkesztőségek számára jelenlegi munkatársaik megtartása is gondot okozott, mindenképpen ritkaságszámba ment egy fiatal, állandó munkatárs felvétele (mint például Markó Béláé az *Igaz Szóhoz*).

Az 1968-69-es időszak volt az utolsó, amikor a harmincon aluli korosztály viszonylag nagy szerepet kapott az intézményekben – ekkor kerültek a szerkesztőségekbe a második Forrásnemzedékhez tartozó alkotók. A hetvenes évek, különösen annak második fele, a romániai magyar irodalom intézményeiben már nem új lehetőségekről, hanem az „adott keretek” betöltéséről és kihasználásáról szólt. Ennek kapcsán merül fel például az elsősorban ifjúsági fórumok lehetőségeinek és kihasználtságának kérdése is. Az *Echinox* lehetőségeire, adottságaira és elfogadottságára koncentráló *Echinox-alakzatok* beszélgetés is elsősorban a „keretekről” szólt. Még pontosabban az *Echinox* periférikus létéről és behatároltságáról. A beszélgetésen résztvevők számára evidensnek tűnt, hogy az *Echinoxot* a munkaterminusként használt „felnőtt kultúra”⁵, vagyis a romániai magyar irodalom „hatalmi pozícióban” lévő része olyan ifjúsági fórumnak tekinti, mely (korosztályos meghatározottsága miatt) csak egy szűk kört foglalkoztat és érdekel; s egyúttal evidenciának tekinti, hogy ez a szűk kör a romániai magyar publikációs lehetőségek

⁵ Szűcs Géza kifejezése, *Echinox-alakzatok, Korunk, 1980/1–2., 66. old.*

peremvilágában található. Az *Echinox* kétségkívül más volt az általában vett romániai magyar periodikákhoz képest: tematikájában, beszédmódjában és elfogadottságában egyaránt kívül állt a korszak uralkodó paradigmáin. Ugyanez érvényes a *Fellegvár* mellékletre is, melyet az *Echinox* „kiterjesztéseként” tartottak számon: gyakrabban jelent meg és szélesebb olvasóközönség jutott hozzá, de jelentős átfedés érzékelhető a két fórumban publikálók között. Ez minden bizonnyal annak köszönhető, hogy a melléklet szerkesztője, Szöcs Géza, az *Echinox* magyar oldalainak szerkesztői székét cserélte le a *Fellegvár*éra.

Az intézmények megújítására, „fiatalítására”, ha születtek is tervek, nem valósultak meg teljes mértékben. Gáll Ernő naplójának tanúsága szerint⁶ a *Korunk* „fiatalításának” szándéka végül csak a grafikai megújítás igényeként realizálódott.

Szintén fontos konfliktusforrásként jelent meg a kisebbségi kultúra totalitásiigénye. Az irodalomtörténet-írás nem a legjellemzőbb, hanem a legjelentősebb szerzők mentén strukturálja a korszakokat és nemzedékeket – ez érvényesül a Kántor-Láng-féle generációs felosztásban is. A romániai magyar irodalomtörténet elit-központúságára azonban nemcsak az irodalomtörténeti tradíció, hanem elsősorban a romániai magyar értelmiség sajátos ideologikus háttere ad magyarázatot. D. Lőrincz József állapította meg, hogy az „elit” és az „értelmiség” fogalmainak összemosása egy olyan értelmiségfogalmat eredményezett, mely szem elől téveszti a kultúra „proletárjait”, a párt- és adminisztratív apparátus széles tömegeit, de még az „eredeti” gondolatok eszmei hátterét is: így kerül a hangsúly rendszeresen a „csúcs” elitre. Mindez arra a meggyőződésre vezetett, hogy csak az „elsőrangú”, „eredeti”, „kreatív” egyéniségek befolyásolhatják a fontos eseményeket.⁷ Amennyiben a hetvenes évek során kifejezetten nemzedékváltási kérdésekről esett szó, a megkérdezettek vagy a vitában résztvevők köre szinte automatikusan az elit képviselőiből állt össze – és az elit teljesítményét igényelte a nemzedékváltóktól is. Természetesen egyúttal „a régmúlt nagyjai” vagy a már „hatalmon lévők” teljesítményének reprodukálását tekintette elit teljesítménynek: ennek köszönhető például az, hogy az „új Tamási” vagy az „új Sütő” felbukkanását várták a „váltásra készülő” köréből.

Az előző konfliktusforrással szoros összefüggésben található a harmadik is, mely a „népi ideológia” továbbéléséből eredeztethető. A romániai magyar értelmiség sajátos helyzetéből adódóan a közélet, a közbeszéd és az irodalom mindig is korrelációban állt egymással. Ennek a témának a különböző vetületeivel foglalkozó politológusok, történészek és szociológusok általános jellegű megfigyeléseire mindenképpen szükségem volt ahhoz, hogy konkretizáljam: mi-
ben különbözött egymástól a „hatalmon lévő” és a „váltásra készülő” nemzedék szerepfelfogása. Elsődlegesen ugyanis a szerepfelfogás különbsége volt a meghatározó tényező a hetvenes évek nemzedékváltási problémáiban – mégpedig az a vetülete, melyet elsősorban felelősségkérdésként kezeltek. A „népi ideológia” három megkérdőjelezetlen/megkérdőjelezhetetlen alap-eleme a *közösség*, a *hagyomány* és a *népszolgálat* voltak. A *közösség* értelmezése egyidejűleg tartalmazta a magyar kisebbség (és egyúttal bármilyen kisebb csoportegység, például faluközösség) fogalmát, mely csoportegység hordozója és egyben fenntartója is a fennmaradást célzó értékeknek. Mint egyben a legfontosabb érték és érték-hordozó, az ilyen módon definiált közösség a változatlan, asszimilálatlan nemzeti lét garanciáját jelentette: ez volt az a közeg, melyben a *hagyomány*, vagyis az állandóságként felfogott kultúra fenntarthatósága megvalósulhatott. (A néprajzkutatás súlya, a gyűjtőkörutak gyakorisága is részben ennek köszönhető – egyfajta ha-

⁶ Gáll Ernő: Napló I. 1977-1990, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003., 10-25. old.

⁷ D. Lőrincz József (2004): Az erdélyi magyar értelmiség – hivatás és pragmatizmus, in: Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben, *Múltunk Könyvek*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.32-66. old.

gyományfenntartó és -ápoló tradíció alakult ki.) A kultúra értékeinek fenntartása a *népszolgálat* révén következhetett be: abból a premisszából kiindulva, hogy minden tevékenység csak akkor értékes, ha céljai és funkciói valamilyen formában hozzákapcsolhatók a közösséghez és értékeihez.

A három alapelemnek a népszolgálat fogalmában való összekapcsolódása eredményezte a népi ideológiának az értelmiséggel és az értelmiség feladataival kapcsolatos elvárásait is. A hetvenes évek nemzedékváltási problémáinak jelentős része abból származott, milyen *felelőséget* kell vállalnia a romániai magyar irodalom képviselőinek, milyen *szerepet* kell ellátniuk. A „kell” szerepeltetése nem mellékes: a vállalt és vállalandó feladatokat nem tekintették opcionálisnak, ezek minden értelmiségi kötelezettségéhez tartoztak. Sajátossá főként az teszi a problémát, hogy a népszolgálat kérdése elsősorban az elit értelmiségen belül vált értékhordeozóvá – meglehetősen paradoxális módon. Annak folyamatos bizonygatása, hogy az értelmiség érdeklődik a közösség problémái iránt, annak lojális tagja, de *semmiféle előjogokra nem tart igényt*, az értelmiség számára az egyenlőség illúzióját nyújtotta; a népszolgálat kérdését viszont folyamatosan az elit szempontjából közelítették meg.

Ennek alapján már érthetőbb, miért visszas helyzet, hogy a hetvenes évek „váltásra készülői” ellen igen gyakran megfogalmazott vád volt az „elitizmus”. Ez elsősorban a „váltásra készülőök” családi háttérével kapcsolatban fogalmazódott meg: ez ugyanis az első olyan időszak a második világháború utáni romániai magyar irodalom történetében, amikor a „váltásra készülőök” nagy hányadát a másodgenerációs elit értelmiség alkotja. Némelyest sarkítva éppen abban áll a helyzet egyedisége, hogy a hatalmon lévők számára ebben az évtizedben vált személyes tapasztalattá a másik oldalon állás, illetve az, hogy a státuszörökítés a szocialista társadalom keretei között is működhet.

A másodgenerációs értelmiségi helyzetét általában előnyösebbnek tekinthetjük az első generációs értelmiségénél. Ennek okai között található az előző generáció által már megszerzett kapcsolati tőke; az előnyösebb infrastrukturális környezet (tehát például az, ami *A szóértés előfeltételeiről* vitában a „saját könyvtár és lemezjátszó” emlegetésével bukkan fel), valamint az iskolai előrehaladást segítő korai hatások. A másodgenerációs értelmiség helyzete akkor válik bonyolultabbá, amennyiben a családban az előző nemzedék nem csak pusztán értelmiségi, de eleve a kulturális elit tagja. Nagyobb gyanakvás fogadja a kulturális elitbe törekvő értelmiségit, ha valamelyik szülője már odatartozik: és éppen az automatikusan rendelkezésére álló kapcsolati háló az, amely gyanakvásra készíti azokat, akiknek valaha szívós munkával kellett kiépíteniük a sajátjukat.

Éppen azért, mert a hetvenes évek nemzedékváltóinak nagy hányada számára adottak voltak ezek a feltételek, a „hatalmon lévők” gyanakvása is erősebb volt: több anket és vita során is megjelenik az a felvetés, hogy a „váltásra készülőök” túlságosan is ezoterikusak, hogy nem akarnak vagy nem képesek lehatolni a szélesebb tömegekhez. (Legjellemzőbb példaként *A szóértés előfeltételeiről* vitát érdemes megemlíteni, különös tekintettel Balogh Edgár és Tóth Sándor hozzászólásaira.) Éppenséggel a népi ideológia nevében ítélték károsnak a „túlélők” és a „hatalmon lévők” képviselői, hogy a szellemi elit fiatal képviselői főként a szellemi elit idősebb képviselőinek leszármazottjai. Egyes helyzetekben éppen ezért az elvileg privilegizált helyzetbe született, másodgenerációs kulturális elitbe tartozó szerzők voltak a legnehezebb szituációban. Az apák és fiúk közti konfliktusok (gyakran familiáris értelemben véve is apák és fiúk konfliktusa), valamint a másodgenerációs értelmiségnek az előző generáció függvényében való megítélése csak tovább bonyolította a szerepfelfogás kérdéskörét.

A kívülről és felülről generált nemzedékváltási problémák mellett a belső gondok is súlyosbították a hetvenes évek „váltásra készülőinek” helyzetét. Mindenekelőtt fontos például megállapítani azt, hogy a jelzett generáció esetében nem létezett egy konkrét csoportalakító aktus, egy generációs összetartozást demonstráló kiáltvány vagy közös fellépés: ennek köszönhető az

is, hogy a hetvenes évek nemzedékváltóit a kívülről érkezett „harmadik Forrás-generáció” néven tartjuk számon. A kategorizálást és generációba sorolást főként az érintettek tekintették megkérdőjelezhetőnek. Már a második Forrás-generáció tagjai is önkényesnek érezték a Kántor-Láng-féle felosztást, és ez a harmadik nemzedék esetében még inkább hangsúlyosan jelentkezett. Ennek oka főként abban állt, hogy a Forrás-sorozatban, a harmadik generáció időszakában, 1976 és 1983 között megjelent harminckét szerző jelentős része nem állt egymással kapcsolatban; az azonos időszakban, azonos sorozatban megjelent köteteken kívül semmi nem kötötte őket össze. Akik viszont az irodalmi együttinduláson kívül is ugyanazon csoportba sorolhatóak, azok számára több más kapcsolódási pont is adódott (többek között a Gaál Gábor-Kör, az *Echinox* szerkesztősége, a kolozsvári Cselényi-ház – Cselényi László és Béla otthona – valamint a későbbiekben az *Igazság* kolozsvári napilap szombatonként megjelenő ifjúsági melléklete, a *Fellegvár*). Az esszéisták, akiknek a harmadik Forrás-nemzedékkel egy időben jelentek meg Forrás-köteteik, kétségtelenül jelentős csoportot képviselnek a nemzedékváltó törekvések terén. Az irodalomtörténeti besorolás terén azonban csak részlegesen tekinthetők a harmadik Forrás-nemzedék tagjainak. A különleges elméleti műfajból származtatható különállás mégis kevesebb jelentőséggel bír, mint az, hogy publikációik helye, inspiráló közegük, környezetük és érdeklődésük körük a lírikusokéval azonos. A harmadik Forrás-generációba sorolt szerzők csak fenntartásokkal használták a „harmadik Forrás-nemzedék” kifejezést – pontosabb meghatározás viszont nincs.

A hetvenes évek „váltásra készülői” esetében a vizsgált közel egy évtized az adott körülmények között nem vezetett ezen nemzedék intézményes és értékrendbeli integrációjához. Részben ebből eredeztethető, hogy a nyolcvanas évekre a generáció tagjai közül meglepően sokan kényszerültek emigrációba és/vagy hallgatásba. Mivel a bizonyos közegre írt, bizonyos közeg által megértett és igényelt irodalom más közegben csak részlegesen érthető – kevés kivételtől eltekintve a Magyarországra vagy máshová telepedett szerzők nem jelentettek meg új műveket, legfeljebb eddigi műveiket adták ki újra.